

Enformellik ve Cinsiyet Eşitsizliği Dolayımında İşgücü Piyasası Katmanlaşması

Cihan CİNEMRE*

Özet

Türkiye’de kapitalist gelişmenin 2000’li yıllardaki yönelimi tüm toplumsal yaşamda eşitsizliklerin açığa çıkmasına neden olmuş ve işgücü piyasası da eşitsizliklerin yoğun olarak yeniden üretildiği alanlardan biri haline gelmiştir. Bu süreçte belirgin bir örgütlü toplumsal muhalefetin yokluğunda burjuvazi egemenliğini farklı araçları harekete geçirerek, daha çok alanı kapsayacak ve daha çok ilişkide ifade bulacak şekilde daha yoğun biçimde tesis etmiştir. Bunun yanında birikime erken ve geç başlayan bireysel sermayelerin rekabet stratejilerinin büyük ölçüde farklılaşması, iki grup arasındaki eşitsiz ve bağımlı ilişki tarzının kendisini muhtelif yollarla yeniden üretmesiyle sonuçlanmıştır. Bu iki süreçle bağlantılı olarak iki sermaye kesiminin farklı emek denetim mekanizmalarının daha ayırt edilebilir hale gelmesiyle işgücü piyasasında katmanlaşmanın daha da belirginleştiği bir süreç açığa çıkmıştır. Bu çalışmada işgücü piyasası katmanlaşması enformellik ve cinsiyet eşitsizliği dolayımında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşgücüne katılım, İşgücü, İşgücü piyasasında katmanlaşma, Enformel istihdam

Stratification of the Labour Market in the Account of Informality and Inequality of Genders

Abstract

The general tendency of the capitalist development in the first decade of the millenia in Turkey, caused the inequalities to come to surface in the social life and the labour market became one of the areas where inequalities are reproduced intensively. During this process, at the absence of a prominently organised social opposition, bourgeoisie heavily established his dominance by deploying different tools, covering more areas and expressing himself in more affairs. In addition to this, differentiation of the competition strategies of the individual capitalists those who have started capital accumulation at an early stage and at a late stage resulted in the reproduction of the unequal and dependent relationship between these two groups. Related with this process, along with the different labour control mechanisms becoming more distinguishable, stratification of the labour market has become more evident. In this study, stratification of the labour market is handled in the account of informality and inequality of genders.

Key Words: Labour force participation, Labour force, Labour market stratification, Informal employment

* Öğr. Gör. Dr., MSGSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, cihano1cinemre@gmail.com

1. Giriş

Türkiye’de 2001 Krizi sonrasında hızlı bir toplumsal dönüşüm süreci başlamıştır. Bu dönüşüm sürecini tanımlayan unsurlar, toplumun tüm maddi ve kültürel ihtiyaçlarının sermayenin değerlendirileceği alanlar olarak mübadele ilişkisine tabi hale getirilmesi, üretim sürecinin esnekleştirilmesi söylemi altında işçi sınıfının kazanılmış haklarının tırpanlanması ve para sermayenin üretken faaliyetlere yönlendirilmesine yönelik gösterilen gayrettir. Bu gelişmelerin sonucunda bireysel sermayeler arasında çeşitli boyutlarıyla farklılaşma belirginleşmeye başlamış ve bu farklılaşma işgücü piyasasında derinleşen katmanlaşmada karşılık bulmuştur. İşgücü piyasasının formel/enformel katmanlaşması çok belirgindir ve bu katmanlaşmayı cinsiyet bağlamından soyutlayarak ele almak yanlış olur. Bu bağlamda bu çalışmada, Türkiye’de kadınların işgücü piyasasındaki durumları incelenerek özellikle işgücüne katılma oranlarındaki düşüklüğün nedenlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada üzerinde durulacak diğer bir konu da Türkiye’deki enformel istihdamdır.

2. Enformel İstihdam

İşgücü piyasasında katmanlaşmayı derinleştiren unsurlardan biri Türkiye’de enformel işletmelerin ve enformel istihdamın yaygınlığıdır. Kapitalist ve işçi arasında gerçekleşen spesifik bir ilişki tarzı olarak ‘enformel’ en başta istihdam ilişkisinin hiçbir yasal düzenlemeyle dolaylandırılmaksızın vuku bulması ile tanımlanır. Yani işçi maddi yaşamının yeniden üretilme sürecinin hiçbir aşamasında iş hukuku ve işgücü piyasası düzenlemelerinin koruması altında bulunmamaktadır. Kapitalistin bu yasal düzenlemeleri atlatarak işçinin ücretini asgari düzeyin de altına çekmesi, işçinin sosyal güvenlik ödemelerini yapmaması, işgününi uzatması ve yoğunlaştırması, iş güvenliği ve işçi sağlığıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmemesi onun el koyduğu artı değer miktarını artırmak için izlemeye muktedir olduğu yegâne birikim stratejisini biçimlendirir. Çünkü enformel üretim süreçlerini örgütleyen kapitalistin kaynaklarının yetersizliği ve bireysel birikime dayalı olması girişimin zorunlu olarak kısıtlı bir başlangıç sermayesiyle kurulmasına yol açar. Bu nedenle enformel ilişkiler üzerine kurulu üretim süreçleri küçük ölçeklidir, emek yoğunudur ve hem fiziksel hem de değer olarak düşük miktarda ve teknolojik olarak arkaik sabit sermaye yatırımıyla gerçekleştirilir. Emek süreci belirgin bir yetenek ya da beceri gerektirmeyen rutin işlerin tekrarından ibarettir, üretim süreci örgütlenmesi gevşek ve işbölümü de belirsizdir. Aynı kısıtlılıkların bir de pazarlama faaliyetlerinde ifade bulması enformel girişimlerde el konulan artı değer gerçekleştirilmesini büyük ölçüde daha büyük üretken ve ticari sermayelere bağımlı kılar. Daha büyük bireysel sermayelerin belirleyiciliğinde kurgulanan bu eşitsiz ilişkide enformel işletmeler büyük bireysel sermayelerin krizleri atlatma stratejileri doğrultusunda işlevselleşmişlerdir. Yani talebin düştüğü zamanlarda daha gelişmiş bireysel sermayelerin buna, kendisine bağımlı olan bireysel sermayelerle olan ilişkilerini askıya alarak ve burada üretilen mal ve hizmetlere aktarılan kaynakları keserek yanıt vermeleri enformel işletmelerde artı değer üretim sürecini düzensizleştirir ve geçicileştirir.

Enformel üretim süreçlerinin düzensizliği ve geçiciliğinin doğal bir sonucu enformel istihdam ilişkilerinin de aynı özellikleri taşıması olmuştur. Bu ilişkilerin düzensizlik, geçicilik ve güvencesizlike tanımlanmakta oluşu işçi ve ailesinin hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak belirli bir mekânda yaşamlarını yeniden üretme koşullarının tehlikeye girmesi halinde kırsala dönmeleriyle ya da daha önce işgücüne katılmayan aile bireylerinin de artı değer üretim süreçlerine katılmak zorunda kalmasıyla sonuçlanır. Bu dinamikler Türkiye’de kapitalist gelişme sürecinde kayıt dışı istihdamın ve tarım istihdamının toplam içerisindeki paylarının azalması sürecinin 2008 Krizi ile birlikte kesilmesinde ve işgücüne katılım oranının krizle birlikte belirgin biçimde artmasında ifade bulmuştur.

Tablo 1’de gösterildiği gibi resmi işsizlik oranı 2008 yılında yüzde 11’den 2009 yılında yüzde 14’e yükselirken, tarım dışı işsizlik oranı daha hızlı yükselmiş ve yüzde 13,6’dan yüzde 17,4’e çıkmıştır. Bu nedenle yaşamlarını kentte üretme koşulları tehlikeye giren işçi sınıfı hayatta kalmak için tekrar kırsala dönmek zorunda kalmıştır; 2004 yılında toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 29,1 olan tarım istihdamının toplam istihdam içerisindeki payının 2008 yılında yüzde 23,6’ya düşmesi ve 2009 yılında yüzde 24,7’ye yükselmesi izleyen yıllarda da yükselme eğilimini sürdürmesi bu zorundalığı ifade etmektedir. Aynı hayatta kalma stratejisinin başka bir ifadesi 2004 yılında toplam tarım dışı istihdamın yüzde 34’üne karşılık gelen kayıt dışı istihdamın 2008 senesinde yüzde 29,7’ye gerilemesi ve 2009 yılında yüzde 30’a çıkmasıdır. Ayrıca 2008 ve 2009 yılları arasında resmi tarım dışı işsizlik hemen hemen 4 puan artarken tarım dışı kayıtsız istihdam binde üç artmıştır. Yani hem kriz sırasında formel süreçlerdeki istihdam olanaklarını kaybeden ve gelir kaybı yaşayan işçinin bunu telafi etmek için enformel emek süreçlerine dahil olarak yaşamını yeniden üretme koşullarını tekrar oluşturma gayreti, hem de işçi ailesinin daha önce işgücüne katılmayan bireylerinin de gelir kaybını telafi etmek için artı-değer üretim süreçlerine dahil olmak zorunda kalması, tarım dışı işsizliğin arttığı süreçte tarım dışı kayıtsız istihdamı yükseltmiştir.

	2004	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam istihdam (000)	19.652	21.194	21.277	22.594	24.110	24.821
Toplam kayıt dışı istihdam (000)	5.843	9.220	9.328	9.772	10.139	9.686
Toplam kayıt dışı istihdam oranı (%)	50,0	43,5	43,9	43,3	42,1	39,0
İşsizlik oranı (%)	10,8	11,0	14,0	11,9	9,8	9,2
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	14,2	13,6	17,4	14,8	12,4	11,5
İşgücüne katılım oranı (%)	46,3	46,9	47,9	48,8	49,9	50,0
Tarım istihdamı (000)	5.713	5.016	5.254	5.693	6.143	6.097
Tarım istihdam oranı (%)	29,1	23,6	24,7	25,2	25,4	24,6
Tarım dışı kayıt dışı istihdam (000)	4.708	4.814	4.825	4.970	4.988	4.588
Tarım dışı kayıt dışı istihdam oranı (%)	34,0	29,7	30,0	29,1	27,8	24,5

Tablo 1: İşgücüyle İlgili Önemli Göstergeler

Kaynak: TÜİK (2011b). *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2010*, s.4.

TÜİK (2012). *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2011*, s.7.

TÜİK (2013). *Haber Bülteni, Sayı 13455*, s.1.

Tarım dışı kesimde enformelliğin bu denli yüksek olmasının en temel nedeni 1980 sonrası süreçte Türkiye’de işgücü piyasasının yapısal bir özelliği haline gelmiş olan aşırı yüksek kentsel işsizliktir. 2008 yılında yüzde 12,8 olan kentsel işsizlik oranı 2009 yılında yüzde 16,6, 2010 yılında yüzde 14,2 (TÜİK, 12 Ocak 2011, s.1), 2012 yılında yüzde 11,9 (TÜİK, 2012, s.7) olarak gerçekleşmiştir. Bu rakama çalışmaya hazır, ama iş aramayan nüfusu ve eksik istihdamı da eklediğimizde oran yüzde 26,6’ya çıkmaktadır. Özellikle 1980’lerden sonra nispi tarımsal fiyatların düşürülmesine yönelik iktisat politikalarının küçük üreticilerin kırsalda yaşamlarını yeniden üretmelerini olanaksız kılması nedeniyle kırdan kente göçün hızlanması, kentsel işgücünü genişletmiş ve bu işgücünün istihdam edilebileceği işlerin yetersizliği onları geçici enformel istihdam ilişkilerine girmeye zorlamıştır.

3. Enformellik ve İşgücüne Katılım

Türkiye'deki işgücü piyasasının belirgin özelliklerinden biri işgücüne katılım oranının oldukça düşük olmasıdır. Sözgelimi, OECD ülkelerinde ortalama yüzde 68-70 düzeyinde olan işgücüne katılım oranı Türkiye'de ortalama yüzde 50 düzeyindedir. 2004 ve 2008 yılları arasında yüzde 46,3'ten yüzde 46,9'a çıkan bu oran önemsiz bir yükselişle 2009 yılında yüzde 47,9 ve 2011 yılında yüzde 49,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın düşük olmasının nedenlerinden birisi kırsal alandan kente göçtür¹. Kırsal nüfusu kente iten nedenlerin belli başlıcaları; hızlı nüfus artışı, yetersiz toprak, doğal afetler, tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan açık işsizliktir.

"Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler Küresel Araştırması"nın 2002'de yapılmış olan ikinci baskısında istem dışı göç edenlerin sayısının yaklaşık 3 milyon olduğu, bunlar arasında bir milyon kadarının zorla göçe maruz kaldığı belirtilmektedir (Global IDP Project and Norwegian Refugee Council (2002, s.165)'den aktaran Yılmaz, 2007, s.208).

Zorla göç ettirilenler için yaşamın kentte yeniden üretilmesi kırsalda maddi yaşamın yeniden üretilmesindeki olanaksızlıklar nedeniyle göç edenlere göre daha çetrefillidir. Çünkü kentlere yeniden üretim imkanlarını iyileştirmek için göç edenler çoğunlukla göç ettikleri kentte dini mezhep, akrabalık ve hemşehrilikle dolayımlandırılan mevcut sosyal dayanışma örgütlenmeleriyle ilişkiler kurarak istihdam, beslenme ve barınma gibi sorunların bir ölçüde üstesinden gelebilirler. Ancak göçe zorlama genellikle aynı mekânda yaşamını sürdüren toplulukların kitlesel olarak maruz kaldıkları bir uygulama olduğu için, işçi ve ailesinin göç etmek zorunda kaldığı kentle olan bağlantıları son derece kısıtlıdır. Ayrıca göçe zorlananlar aynı zamanda mülksüzleştirildikleri için kente yerleşmek zorunda kaldıklarında bunu herhangi bir birikimleri olmaksızın başarmak durumundadırlar. Göçe zorlananların kentteki yaşamlarını yeniden üretim koşullarının yetersizliğiyle tüm toplumsal alanlarda karşılaştıkları etnik ve mezhepsel ayrımcılık nedeniyle yeniden üretilir ve işçinin yaşamının yeniden üretim koşulları üzerinde doğrudan belirleyici olan işgücü piyasası da etnik ve mezhepsel ayrımcılığın açığa çıktığı ve yeniden üretildiği alanlardan biri olmuştur (Lordoğlu, 2011; Kaygalak, 2001).

Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği'nin yaptığı ve Mehmet Barut'un araştırma ve rapor analizini gerçekleştirdiği "Zorunlu Göç Araştırması"na göre en yüksek oranda iç göç alan İstanbul'a zorunlu olarak göç edenlerin yüzde 91,6'sı düzenli iş bulamadıklarını-işsizlik sorunu yaşadıklarını belirtmişlerdir (Barut, 2002, ss.190-195).

Sermaye birikim sürecinin sürekli olarak muhtelif ölçek ve kapsamdaki krizlerle kesilmesi, değerlendirme süreçlerinin örgütlenme kurgusunun, aynı süreçteki muhtelif faaliyetlerin farklı donanımdaki bireysel sermayeler tarafından üstlenilmesi prensibiyle tanımlanması ve bu süreçte daha donanımlı bireysel sermayeler ile kurdukları bağımlı ilişkilerle eklenen bireysel sermayelerin bu ilişkideki eşitsiz konumlarının bu prensip çerçevesinde yeniden üretilmesi enformel üretim süreçlerinin sermaye birikim sürecindeki ağırlıklarını korumalarına neden olmuştur. Buna paralel olarak yoksulluğunun ve güvencesizliğinin bireyin ve çevresinin yaşamlarını ve kimliklerini tanımlamakta belirleyici hale gelmesi, muhafazakâr ve gelenekçi değerlerin bireylerin sembolik-kültürel dünyalarının şekillenme sürecinde ağırlık kazanması enformelliği hem işgücünün belirli bir bölümünün hayatta kalma stratejisi olarak vazgeçilmez kılmış hem de sermayenin azımsanmayacak bir bölümünün çatışmasız bir emek denetim mekanizması oluşturma sürecinin temel bir parçası haline getirmiştir.

Kapar'ın (2004, s.6) vurguladığı gibi göçlerle;

Öncelikli olarak gelir güvencesizliği geniş toplum kesimleri için kalıcı, uzun süreli ve yaygın bir gerçek olarak belirginleşmiştir. Aynı zamanda, işgücü piyasasında eğreti işlerde çalışanlar, işsizler ve dışlanmışlar artarken, bu gruplarda yer alanların tam zamanlı, düzenli ve korunmuş bir istihdam ilişkisine katılmaları olanağı azalmaktadır.

¹ 2000 yılında kırsal nüfus oranı yüzde 41,2 iken, 2002'de yüzde 40'a, 2009'da yüzde 30,9'a düşmüş 2012 yılında yüzde 25 olarak gerçekleşmiştir.

Bu çerçevede enformellik çerçevesinde kurulmuş olan toplumsal konumlar, bu konumlardaki özneler tarafından birbiriyle bağlantılı dört biçimde yeniden üretilmektedir.

1. Bireyin ve ailesinin kentte hayatta kalma stratejilerinin bir parçası olarak enformel istihdamın iş sırasında işçiye herhangi bir mesleki beceri ya da yetenek kazandırmayan emek süreçleriyle bağlantılı yapısı bu işgücünün istihdam olanaklarını enformel ile sınırlamaktadır.

2. Yoksulluk ve güvencesizliğin toplumun giderek büyüyen bir bölümü için gerçeklik halini alması, en başta sermayenin tüm maddi ve kültürel yeniden üretim süreçlerine nüfuz ederek eşitsizliklere yol açması ve devletin sosyal güvenlik harcamalarını kısması sonucunda toplumun formel bir sosyal güvenlik koruması altında bulunan kesimi küçülmüştür. Bir başka deyişle, toplumun büyüyen bir bölümünün modernliğe ait kategoriler olarak vatandaş ya da işçi olmaktan doğan haklarının ortadan kalkması, onları yaşamlarını başka kimlik ve ilişkilerle örgütlenen ağ ve örgütler aracılığıyla yeniden üretmeye yöneltmiştir.

3. Söz konusu ağ ve örgütlerde, onları oluşturan bireylerin birbirlerine karşı konumlanışlarında ve aralarındaki ilişkinin şekillenmesinde, siyasal iktidarın hedefleriyle de örtüşecek şekilde modernlik öncesi muhafazakâr ve geleneksel değerler belirleyicidir. Bu çerçevede kurulan bağimli ve eşitsiz konumlar güçsüzün itaati, sadakati ve minneti üzerinden tanımlanan topluluksal davranış kalıplarıyla tesis edilmiştir ve yeniden üretilmektedir. Hiyerarşinin altında konumlanan toplulukların eşitsiz güç ilişkilerini bu çerçevede anlıyor oluşu istihdam ilişkisinin biçimlenme tarzında da belirleyici olmuştur.

Sanayi sitelerinde yer tutan KOBİ sahipleri bir yandan mal üretimini mahallelerdeki atölyelere ve ev-içine kadar genişleyen bir evrene yayarak örgütlerken, bir yandan da dinsel-etnik cemaat ağları, akrabalık ilişkileri gibi geleneksel-kültürel bağları, değerleri, dayanışma örüntülerini ücretli ve/veya yoksul emekçi kesimlerin gündelik yaşamlarına daha yoğun empoze etmektedir. Bunun dolaylı sonucu da buralardaki kentsel nüfusun önemli bir kısmı açısından yaşamın bütün olarak bir emek sürecine dönüşmesi olmaktadır (Doğan, 2007, s.92).

4. Yaşamları yoksulluk ve güvencesizlikle tanımlanan hanehalklarının kentsel rantın düşük olduğu çöküntü bölgelerinde konumlanması onların maddi yaşamlarının mekânsal üretimini olumsuz etkiler. Ayrıca yaşamlarını enformel ilişkiler yoluyla yeniden üreten toplulukların aynı mekânda izole olması onların arasında formel işler için uygun görülmemeyen ve ayrımcılığa gerekçe oluşturan alışkanlıkların, algıların ve davranış kalıplarının yeniden üretilmesine yol açar.

Yılmaz'ın (2007, s.210) saptadığı gibi;

Bu dönemin başat özelliklerinden biri olan artan mekânsal ayrışma da toplumda sınıfsal ve mekânsal kutuplaşmaları ivmelendiren bir etmendir. ... Bu yoksullaşma/yoksunlaşmaya bir de, daha önce görülmemiş ölçüde bir etnik temelli ayrımcılık ve mekânsal ayrışma da eşlik etmektedir ve toplumsal dışlanma bütün bu boyutları ifade etmektedir.

Muhtelif nedenlerle kente göç etmek durumunda kalmış olan işgücü, eğitim seviyesinin düşüklüğü, imalat sanayiindeki spesifik bir işleve karşılık gelecek bir mesleki formasyona sahip olmaması, işgücü piyasasında etnik ya da mezhepsel ayrımcılığa maruz kalması ve kentsel yaşamın her alanında açığa çıkan eşitsizlikler ve güvencesizlik nedeniyle enformel istihdam ilişkilerine girmek zorunda kalmıştır. Bu ilişkiye giren işgücünün herhangi bir yasal düzenlemeye tabi olmaksızın çalışması, enformel üretim süreçlerinin teknik ve örgütsel özelliklerinin arkaikliği ve herhangi bir vasıflandırma sürecini içermemesi, işgücü denetiminin modernlik öncesi değerlerin harekete geçirilmesiyle tesis edilmesi, bu ilişkiye giren işçinin kişisel ve mesleki nitelikleri nedeniyle işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlanışının daha da belirginleşecek biçimde yeniden üretilmesine neden olur.

4. Cinsiyete Göre İşgücü Piyasasında Eşitsizlik

Bireyin maddi ve kültürel yaşamının enformel ilişkiler aracılığıyla yeniden üretilmesi kadının yaşamındaki bir gerçeklik olarak ifade bulduğu anda işgücü piyasasında beliren eşitsizlikler ve dezavantajlı konumlanış daha baskın biçimde hissedilir.

Kasnakoğlu ve Dayıoğlu (1997, s.19) kadın için işgücü piyasasında oluşan eşitsizliğin açığa çıkışını şöyle vurgulamaktadırlar;

Enformellik ve onun bireyin yaşamının tüm alanlarında neden olduğu güvencesizlik, yoksulluk ve yoksulluk haline kadınlar daha fazla maruz kalmaktadır. Ücretli işlerde çalışan kadınların ortalama maaşlarının erkeklerinkinden daha düşük olması ve sosyal güvenlik sistemi dışında istihdam edilme oranının da daha yüksek olması, kadın işgücünün genel özellikleridir.

Bireyin maddi yeniden üretim koşullarının ve konu olduğu denetim mekanizmalarının enformellik üzerinde şekillenmesi nedeniyle oluşan dezavantajlı konumlanışa, kadın söz konusu olduğunda bir de cinsiyet eşitsizliği ve güncel olarak yaygınlaşan ve tüm kültürel yeniden üretim süreçlerinde belirleyici olmaya başlayan geleneksel ve muhafazakâr kültürel pratiklerin yoğun erkek egemen içeriği bu eşitsizliklerin çok daha şiddetli biçimde açığa çıkmasına neden olmaktadır.

Erkek ile kadın arasında kurulan eşitsiz ataerkil ilişkiler tüm toplumsal alanlarda açığa çıkar ve bu alanlarda maddi ve sembolik-kültürel olarak yeniden üretilir. Bu alanlardan herhangi birinde açığa çıkan eşitsiz ataerkil ilişki biçimi aynı egemenlik ilişkisinin diğer toplumsal alanlarda yeniden üretilmesinde de belirleyici olur. Dolayısıyla kadın, onun ücretli emek olarak maddi yeniden üretiminin koşullarını belirleyen alan olarak işgücü piyasasına girdiği anda daha önce aile içinde, okulda ya da mahallede karşı karşıya kaldığı ataerkil ilişkiler yığınının belirleyiciliğinde konumlanır. Farklı alanlarda yeniden üretilen ataerkil baskının öncelikli hedefindeyse kadının ev dışındaki yaşamının kısıtlanması bulunur. Bu doğrultuda, baskıyı uygulayan aktör olarak kadının yaşamındaki erkek figürü, başta onun eğitim seviyesinde olmak üzere onun emeğini sarf etme biçimi üzerinde belirleyici olur. Daha somut ifade etmek gerekirse; kadının eğitim düzeyi, işgücüne dahil olup olmayacağı, işgücüne dahil olması durumunda hangi işte çalışmasının uygun olacağı ile ilgili tüm kararlar erkek tarafından alınır ve kadın ideolojik olarak bu karara rıza göstermesi için biçimlendirilir. Kadın ve erkek arasındaki tüm ilişkilerin bu çerçevede gerçekleşmesiyle kadının erkeğe bağımlılığı tesis edilir. Kadın ve erkek arasındaki bağımlı ilişki en başta kadının maddi yaşamının yeniden üretilmesinin fiziksel koşullarının erkeğin elinde toplanması ve onun kontrolünde bulunması yoluyla biçimlenir. Böylece toplumsal işbölümünde kadının rolü çocukların yetiştirilmesi² ve erkeğin emeğinin maddi yeniden üretiminin koşullarını oluşturmak olarak belirlenir. Kadının işbölümündeki rolü bu şekilde belirlendiği andan itibaren onun bir birey olarak özgürleşmesinin, emek gücünün ve onun dönüştürücü gücünün farkına varmasının ve bu gücü gerçekleştireceği yetenek ve becerileri kazanmasının temel koşullarını oluşturacak olan eğitim sürecine erişimi ataerkil zihniyet tarafından kısıtlanır. Böylece kadın, ataerkil zihniyet tarafından ev kadını olarak tanımlanan rolünü aşmaya çalışsa bile daha önce onun yaşamında konu olduğu eşitsiz cinsiyet ilişkisi nedeniyle bir meslek sahibi olmaması, istihdam ilişkisinin düzensizliği ve bir işi erkek kadar başarılı gerçekleştiremeyeceği yönündeki toplumsal önyargı kadının işgücü piyasasında dezavantajlı konumlanışına yol açar.

4.1. Kadın ve Erkek İstihdamının Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Kadının işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumunun göstergelerinden biri de kadın ve erkek istihdamının meslek gruplarına göre dağılımıdır. Tablo 2'den de görüleceği gibi birçok meslek grubunun kadın ve erkek istihdamındaki payları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. 2011 yılında büro ve müşteri hizmetleri, hizmet ve satış, nitelikli tarım, hayvancılık, ormancılık ve su ürünleri ve spesifik bir mesleki formasyon gerektirmeyen işlerde çalışan kadınların toplam kadın istihdamı içerisindeki payı yüzde 71, aynı işlerde çalışan erkeklerin toplam erkek istihdamı içerisindeki payı yüzde 47'dir.

² TÜİK'in 2006 yılında 0-5 yaş grubu çocukların bakımı ile ilgili anket çalışması bu yaş grubu çocukların yüzde 92,1'inin anneleri tarafından bakıldığını göstermektedir.

Yıl	Cinsiyet	Meslek Grubu*								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
2011	Kadın	3	10	7	10	10	33	6	4	18
	Erkek	10	6	6	5	13	16	17	13	14

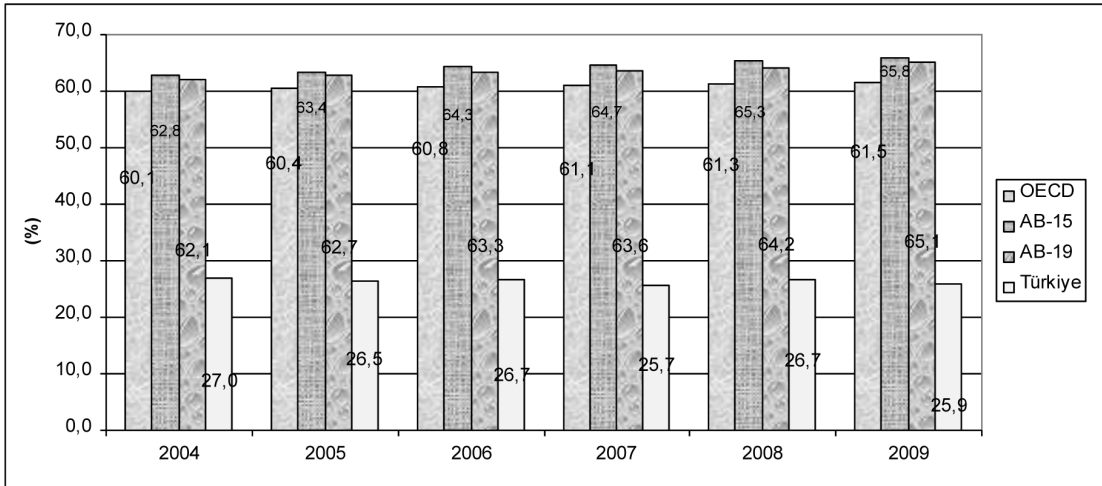
Tablo 2: Meslek Grubuna Göre İstihdam (Kadın-Erkek) (%)

Kaynak: TÜİK (2012), s.46'dan tarafımızca hesaplanmıştır.

Dedeoğlu (2004, s.265), kadının güncel ihtiyaçlara uygun yetenek ve becerilerle donatılmasının engellenmesi nedeniyle onun için oluşan işgücü piyasası sonuçlarının olumsuzluğunu; "Bu grubun ücretli iş piyasasında fırsatları, ancak sanayideki emek yoğun üretime dayanan düşük ücret ödeyen, monoton veya evde yapılan parça başı işler olmakta, ya da hizmet sektöründe kötü çalışma koşullarında yapılan işlerle sınırlı kalmaktadır." şeklinde vurgulamaktadır.

4.2. Kadınların İşgücüne Katılım Oranı

Türkiye'de ataerkil zihniyetin ve buna paralel olarak kadının erkeğe bağımlı kılınmasının kadının yaşamını yeniden üretiminde neden olduğu sınırlılığın en çarpıcı göstergesi kadınların işgücüne katılım oranıdır.

Şekil 1: Ülkelere Göre Kadınların İşgücüne Katılım Oranı

Kaynak: Zanran, 3 Eylül 2011, s.1.

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı 2008 yılında yüzde 24,5'tir, oysa aynı oran yukarıdaki şekilde gösterildiği gibi OECD ülkelerinde yüzde 70,8 ve AB-15'te yüzde 72,9'dur. 2010 yılı için de bu değerler fazla değişiklik göstermemiş ve sırasıyla yüzde 27,6, 70,7 ve yüzde 73 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranının bu denli düşük olmasının biri kültürel ve ideolojik diğeri maddi olmak üzere iki temel nedeni bulunmaktadır.

Bunlardan ilki ataerkil zihniyet çerçevesinde, kadının toplumsal işbölümündeki konumunun ev işleriyle uğraşmak ve çocuk yetiştirmek olarak tanımlayan anlayışın egemenliğini devam ettir-

* Meslek grupları şöyledir: (1) Kanun yapımcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler, (2) Profesyonel meslek mensupları, (3) Yardımcı profesyonel meslek mensupları, (4) Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar, (5) Hizmet ve satış elemanları, (6) Nitelikli tarım, hayvancılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları, (7) Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar, (8) Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar, (9) Nitelik gerektirmeyen işler.

mesidir. Bunun en çarpıcı göstergelerinden biri yüksekokul mezunu kadınların işgücüne katılım oranının yüksekokul mezunu olmayan kadınların işgücüne katılım oranından dramatik biçimde yüksek (ortalama yüzde 40) olmasıdır. 2010 yılı itibariyle 15 yaş üstü kadın nüfusunun yalnızca yüzde 8'i, 2011 yılı itibariyle de yalnızca yüzde 8,5'i yüksekokul mezunudur. İşgücüne katılım oranı her iki yıl için yaklaşık yüzde 71 olan bu grup toplam kadın işgücünün yüzde 21'ine karşılık gelir. Yüksekokul mezunu olmayan kadın nüfus için işgücüne katılma oranıysa 2010 yılı için yalnızca yüzde 23, 2011 yılı için yüzde 24,8'dir. (TÜİK, 2011b, s.22, TÜİK, 2012, s.25). Bu, kadının yaşamının başlangıcında ataerkil baskının zayıf olması ve eğitime erişimde erkekle eşit koşullara sahip olması halinde onun bir meslek sahibi olmasının daha olanaklı hale geldiğini ve böylece kadının yaşamını erkekten bağımsız olarak yeniden üretme olanağına sahip olabildiğini gösterir.

Koç'un (2010, s.15) da vurguladığı gibi; "... ekonomik özgürlük lazım olduğu anda birden edilebilen bir durum değil, dolayısıyla bir kadınlık ideali olarak küçük yaşta, en azından gençlikte edinilmeli" dir.

Kadının yaşamının bu kurallar çerçevesinde kurgulanması asıl olarak kentli kadının işgücüne katılımını büyük ölçüde kısıtlar. Zira kırsaldan farklı olarak kentsel çevrenin kontrolü çok daha zordur ve bu nedenle erkeğin kadının ev dışındaki yaşamını denetleme imkanları çok daha sınırlıdır. Dolayısıyla kadının işgücüne katılımı, ancak onun üzerindeki ataerkil denetimin asıl odağı olan erkeğin denetim yeteneğini temsil edecek başka bir denetim yeteneğinin mevcut olduğu mekânlarda mümkün olmaktadır.

Dedeoğlu (2009, s.116) kadın üzerinde kurulan ataerkil denetim uğraklarının çoğalmasi sürecini şu şekilde ifade etmektedir;

Türkiye'de konfeksiyon üretimi 'kadınlar için uygun' olarak adlandırılacak işler yaratmaktadır; özellikle de genç kızlar için. Çünkü küçük atölyeler genellikle mahalle içlerinde kurulur ve çoğunlukla da mahalleden tamdik birisi tarafından işletilir. Hal böyle olunca, genç kızlar ilk işlerine bu atölyelerde başlarlar. Genç kızların çalıştıkları atölyelerde sıkı bir disiplin ve yakın bir takip altında çalışmalarını, baba ve ağabeyler tarafından çalışmalarına müsaade edilmesini koşullandırır. Anneler, kızlarına iş ararken atölye sahipleri ve işleticileri tarafından kızlarının davranışlarının yakından takip edileceğinden emin olmak isterler. Atölye sahipleri, iffetli davranmadıkları zaman ailelerin şikayet edilecekleri konusunda atölye sahipleri tarafından uyarılırlar ... böylece, genç kızlar üzerinde kurulan ataerkil kontrol aileden topluma geçmiştir olur. Ataerkil kontrol, sadece özel alanda değil kamusal alanda da yaşanır.

Bunun sonucunda kentli kadınların işgücüne katılma oranı 2008, 2009, 2010, 2011 yılları için sırasıyla yüzde 20,8, yüzde 22,3, yüzde 23,7 ve 24,8 olarak gerçekleşirken kırsaldaki kadınların işgücüne katılma oranı aynı yıllar için sırasıyla yüzde 32,9, yüzde 34,6, yüzde 36,3 ve yüzde 37,5 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2011b, s.4; TÜİK, 2012, s.24). Burada dikkatten kaçırılmaması gereken en önemli husus, kadının kırsal alandaki işgücüne katılımının azalmasına karşın³, kentsel alandaki işgücüne katılım oranının artış eğilimi içinde olmasıdır Ülkelere Göre Kadınların İşgücüne Katılım Oranı⁴.

Ataerkil baskının kadının işgücüne katılımına engel oluşunun daha spesifik bir göstergesi de kadınların medeni durumlarına göre işgücüne katılım oranları üzerinden izlenebilir. 2010 yılı itibariyle kentlerde 15 yaş üstü kadınlar için hiç evlenmemiş olanlarda işgücüne katılım oranı yüzde 38, boşanmış olanlarda yüzde 49, evli olanlarda yalnızca yüzde 20'dir (TÜİK, 2011b, s.22). 2011 yılı itibariyle bu değerler sırasıyla 36,5, 49,1, 28,1'dir (TÜİK, 2012, s.25). 2011 yılı itibariyle en yüksek artış evli kadınlarda görülmekle birlikte, evli kadınların bekar emsallerine göre işgücüne daha az katıldıkları aşikardır. Daha önce de toplumun önemli bir kesimi tarafından paylaşılan

³ 2001, 2002, 2003'de sırasıyla 41,7, 41,4, 39,0.

⁴ 2001, 2002, 2003'de 17,4, 19,1, 18,5.

muhafazakâr eğilimlerin son on yılda güçlenmesiyle beraber ataerkil anlayışın kadınların yaşamında daha da belirleyici olmaya başlamasıyla bu olgu daha şiddetli biçimde açığa çıkmaktadır. Koç (2010, s.17) muhafazakârlık tarafından dolayımlanan ataerkil zihniyetin kadın üzerinde kurduğu egemenlik biçimlerini şöyle vurgulamaktadır;

Egemen dinsel yorumlara dayanan geleneksel dirençli-mutaassıp değerler; kadınlar için tek başına seyahate çıkmamak, denize girememek, kendi dininden ve mezhebinden olmayan biri ile arkadaşlık etmemek, ağbi ve babanın lafından çıkmamak, kısa etek giymemek, kocanın rzasını almayan davranışlarının sana ahrette sorulacağını bilmek, evlenmeden sevişmemek, evlenmeden yaşamamak, kendi cinsinden birine aşık olmamak, kocandan geç eve gelmemek, yabancı erkeklere kapıyı açmamak, din büyüklerinin lafından çıkmamak, içine doğduğun topluluk ne yapıyorsa ona uymak anlamına gelebilir. Daha fenası bu kurallara uymamanın sonuçları kadınlar için dışlanma, azar, dayak, ölüm olabilir; oluyor da.

Kentli kadının işgücü piyasasına katılımının düşük olmasının ve işgücü piyasasında karşı karşıya kaldığı dezavantajların ikinci nedeni ise onun ücretsiz ev emeğinin ailenin yaşamının yeniden üretilmesi için artan önemidir. Aile yaşamını kentte sürdürmeye başladığı ve kırsalla olan bağlantıları zayıfladığı ölçüde kendine yeterli üretimin koşulları ortadan kalkar ve ailenin maddi yeniden üretimi mübadele ilişkisi tarafından koşullandırılır. Dolayısıyla ailenin maddi yeniden üretimi erkeğin ücretli emek olarak eve getirdiği gelire bağımlı hale gelir. Öte yandan, günümüzde sermayenin değerlenme süreci için geçerli paradigma olarak esneklik yaygınlaştığı ölçüde işçi sınıfının istihdam güvenliğine ve sosyal güvenliğe erişimi daha da kısıtlı hale gelmektedir. Buna paralel olarak işçi ve ailesi her an maddi yeniden üretim koşullarını kaybetme ve yoksulluk tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle kadının ücret almaksızın ailenin yaşamını yeniden üretmek olarak belirlenen işlevi ve bu doğrultuda daha fazla emek sarf etmesi ailenin hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak daha fazla önem kazanır ve kadın, zamanının daha büyük bölümünü ev işine ayırmak durumunda kalır. Böylece kadın bir taraftan çocuk yetiştirirken diğer taraftan ailenin maddi yeniden üretiminin maliyetini düşüren ücretsiz emek olarak rolü daha belirgin hale gelir. 2011 yılı itibarıyla işgücüne dahil olmayan yaklaşık 14 milyon kentli kadının yüzde 63'ü işgücüne katılmama gerekçesi olarak ev işleriyle meşgul olmalarını, yüzde 8'i de ailevi ve kişisel nedenleri göstermektedir (TÜİK, 2012, 94).

Dahası kadın işgücüne katılmak istese bile bir meslek sahibi olmadığı için bulabileceği iş yüksek olasılıkla enformel sektörde olacaktır. Bu sektörü tanımlayan en önemli unsurlardan biriyse oldukça uzun çalışma saatleridir. Bu konuda DİSK araştırmacıları tarafından yapılan bir çalışma, iş saatlerinin 1988'den başlayarak sürekli arttığını ve 1988'de haftada ortalama 50 saatten fazla çalışanların toplam çalışanlara oranı yüzde 29'un altındayken 2008 yılında bu oranın yüzde 47'ye yaklaştığını göstermektedir (DİSK Sosyal İş, 2010). İş saatlerinin uzunluğu⁵ kadının işgücüne katılımı üzerinde caydırıcı bir etki yapmaktadır (Buğra, 2010, s.19). Türkiye'de kentli kadın işgücünün yüzde 73'ü haftada en az 40 saat çalışmaktadır (TÜİK, 2012, s.49). Dolayısıyla bir yandan kadının işgücüne katılması durumunda işgününün oldukça uzun olması ve diğer yandan ailenin maddi yeniden üretimini sağlamak için evde daha fazla emek sarf etmek durumunda kalması onun işgücüne katılımı önünde engel teşkil eder.

Bunlara ek olarak 2008 yılında yürürlüğe giren 5763 Sayılı "İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" başlıklı yasa değişikliğiyle beraber işyerinde kreş açma zorunluluğunun tamamen ortadan kaldırılmasıyla kadının istihdam olanakları daha da fazla sınırlanmıştır. Çünkü bir taraftan kente göç sonucunda çocuk bakımını üstlenebilecek akrabalarla olan fiziksel mesafenin artması, diğer taraftan kadının işgücüne katılmasıyla elde edeceği

⁵ Türkiye Kamu-Sen Araştırma Geliştirme Merkezi'nin, OECD'nin İyi Yaşam Endeksi üzerinden yaptığı çalışmaya göre OECD ortalamasının %8,76 olduğu, haftalık çalışma süresi 50 saat ve üzerinde olan çalışanların toplam çalışanlara oranı Türkiye'de %46,1 olarak belirlendi. http://www.kamusen.org.tr/haber_goster.php?id=7381

ücretin çocuk bakımını onun yerine üstlenecek birini istihdam etme maliyetini karşılayacak ölçüde olmaması kadının çocuğun bakımını üstlenecek yegâne aile bireyi olmasına yol açar.

Bu durum “yetersiz katılım çıkmazı” olarak tanımlanan duruma neden olur (Taymaz, 2010, s.16). Buna göre kentli kadınların eğitim düzeyleri düşük olduğu için büyük olasılıkla enformel işlerde çalışacaklardır. Bu işler düşük ücretli olduğundan kadın yemek yapmak, temizlik, çocuk bakımı gibi ev işlerinin yapılması için başka birini istihdam edecek anlamlı bir kazanç elde etmez. Bu nedenle meslek sahibi olmayan kentli kadınların işgücüne katılımı ciddi biçimde azalır. Bu durumda belirli bir düzeyin altında eğitim getirisinin kentli kadınlar için oldukça düşük olması aileleri kadının eğitimine yeterli ölçüde yatırım yapmalarını engellemektedir. Herhangi bir mesleki eğitim almayan kadının istihdam olanakları tekrar yeniden düşük ücretli işlerle sınırlanmış olur. 2006-2007 eğitim yılında ilköğretime devam etmeyen 1.111.000 çocuğun yüzde 60'ının kız çocukları olması (Tan, Ecevit, Sancar ve Acuner, 2008, s.35) bu eğitime işaret etmektedir.

Kadının toplumsal işbölümünde ücretsiz ev emeği olarak konumlanması, onun işgücü piyasasındaki faaliyetlerini büyük ölçüde kısıtlar, düzensizleştirir ve kadın bu nedenle sermaye birikiminin hızlanması ve sermayenin organik bileşiminin yükselmesi nedeniyle oluşan ve Marx'ın kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişiminin zorunlu bir ürünü olarak tanımladığı artı-nüfus ya da yedek sanayi ordusunun en önemli parçalarından biri haline gelir. Bu yedek sanayi ordusunun işgücü piyasasıyla ilişkisi düzenli değildir, çünkü eski üretim kollarının pazarının genişlemesi veya yeni üretim kollarının açılması durumunda istihdam edilirler (Marx, 2004, s.649) ya da ailenin hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak ek gelir elde etmek için işgücü piyasasına katılırlar. Kapitast kâr oranını artırmak ve özellikle kriz dönemlerinde ayakta kalmak için üretim süreci izin verdiği ölçüde mutlak sömürü oranını artırmaya gayret eder ve sömürü karşısında daha savunmasız olan işçi topluluklarının istihdamına yönelir. Böylece kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle ve emeğin üretken gücündeki gelişmeyle beraber aynı miktarda değişen sermaye ile her biri daha fazla sömürülebilecek daha fazla emeği harekete geçirmek mümkün olur. Bu nedenle kapitalist vasıflı işçiyi vasıfsızla, yetişkin işçiyi çocuk ve genç işçiyi ve erkek işçiyi kadın işçiyi ikame eder (Marx, 2004, s.652). Bu ikame eğilimi günümüzde kapitalist gelişmeyi tanımlayan paradigma olarak esnekliğin belirginleşmesiyle güçlenmektedir. Bu çerçevede özellikle dezavantajlı işçi toplulukları için istihdam güvencesi ve sosyal güvenlik birer hak olmaktan çıkarken çalışma koşulları da giderek kötüleşmiştir. Türkiye’de bu sürecin daha ileri bir aşamaya taşınmasıysa son 10 yılda çıkarılan muhtelif yasalarla “kısa-sürelili çalışma”, “evden çalışma” ve “çağrı üzerine çalışma” gibi düzensiz istihdam ilişkilerinin ve alt sözleşme ilişkilerinin yaygınlaştırılmasıyla olmuştur. Böylece belirli bir işyerinde belirsiz süreli istihdam, işgücünün giderek küçülen bir kesimi için geçerli bir istihdam tipi olarak kalmış ve kapitalistlerin istihdamı talep seviyesine göre ayarlamak için olanakları artmıştır.

Bu eğilimler özellikle kriz dönemlerinde daha belirgin olarak açığa çıkar. Örgütsüz işçi sınıfı için kriz koşulları, işsizlik, çalışma koşullarında kötüleşme ve ücretler üzerinde oluşan baskı olarak tezahür eder. Bu çerçevede işçi ailesinin maddi yeniden üretim koşulları zorlaştığı ölçüde kadın ev dışında emek sarf etmek zorunda kalır ve bu nedenle işgücü piyasasına katılır. Ancak kadının işgücü piyasasına entegrasyonu yetersiz olduğu için iş seçenekleri son derece kısıtlıdır ve genellikle erkekleri ücret ya da çalışma koşulları yönünden tatmin etmeyen işleri kabul etmek zorunda kalır. Bu her eğitim düzeyinde çalışan kadınların ortalama aylık brüt kazançlarının erkek işgücünün kazancından ortalama yüzde 20 daha düşük olmasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan çalışmalar, özel sektörde bu farkın yüzde 50'nin de üzerine çıktığını, eğitim ve iş deneyimi gibi faktörler sabitlendiğinde bile kadınlarla erkekler arasında yadsınamayacak ücret eşitsizliklerinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 3’de gösterdiği gibi eğitim seviyesi düştükçe aradaki fark daha da açılmaktadır.

	2006		2010	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İlkokul ve altı	10.731	8.496	12.597	10.519
İlköğretim ve ortaokul	11.087	8.374	12.571	10.470
Lise	13.453	12.619	15.531	13.969
Meslek Lisesi	19.517	13.152	19.442	15.647
Yüksek Okul ve Üstü	32.852	27.037	33.574	28.184

Tablo 3: Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Ortalama Aylık Brüt Kazanç

Kaynak: TÜİK (2009e). *Kazanç Yapısı Araştırması 2006*, s.99.

TÜİK (2011c). Haber Bülteni Sayı: 10718.

Dedeoğlu'nun (2009, ss.113-114) Gaziosmanpaşa'da enformel konfeksiyon atölyesi çalıştıran iki farklı aile üzerine gerçekleştirdiği araştırmada, ataerkil denetim yoluyla gerçekleştirilen kadın işgücü sömürüsü ve kadının ev işleri ve çocuk bakımıyla da yükümlü olması nedeniyle artı değer üretim süreciyle olan ilişkisinin düzensizleşmesi şöyle ifade edilmektedir;

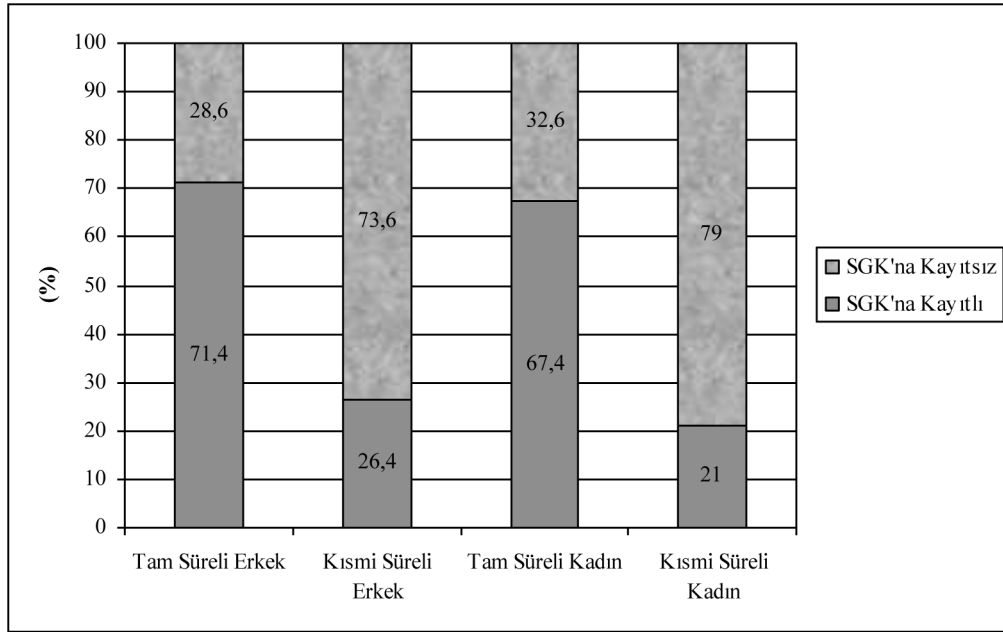
Üretimin esnek yapısına uyum sağlamayı kolaylaştıran aile ve akrabalarından oluşan sadık ve güvenilir bir işgücü havuzu, her iki atölye için de merkezi öneme sahiptir. Bu tür işgücü hem güvenilir hem de sadıktır; hiç kimsenin çalışmak istemediği saatlerde, bazen tüm gün boyunca çalışabilirler. İşte bu nedendir ki, aile üyesi kadınların emekleri her iki atölye için de yaşamal öneme sahiptir. Ücretsiz aile üyesi kadın emeğini kullanmak önemlidir; çünkü bu kadınlar atölyede iş olmadıkları zamanlarda kolayca evlerine ve çocuklarında dönebilirler.

Kadın işsizliğin yüksek oluşu- 2010 yılında Türkiye genelinde yüzde 13, kentlerde yüzde 18,7- kadının toplumsal işbölümünde erkek emeğinin ücretsiz yeniden üreticisi olarak konumlanışını güçlendiren muhtelif nedenler, kadının çocuk yetiştirme sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kalması ve istihdam olanaklarının erkek tarafından kısıtlanması kadının işgücü piyasasına yeterli düzeyde entegre olmamasının en temel nedenleridir. Bu nedenle kadının işgücü piyasasıyla kurduğu ilişki geçici ve düzensizdir. Ücretli kadınların yüzde 49,5'inin kıdemleri bir yıl ya da daha kısarken erkeklerin bir yıl ya da daha az kıdemli olanların oranı yüzde 45,5'tir (TÜİK, 2009, s.13). Ayrıca kısmi süreli çalışan erkeklerin toplam içerisindeki payı yüzde 3,4 iken kadınlar için bu oran yüzde 8,4'tür (Karadeniz, 2011, s.100). Özel sektörde ücretli çalışan kadınlardan tam süreli çalışanlardan yüzde 32,4'ü SGK'ya kayıtlı değilken, kısmi süreli çalışanlarda kayıt dışı çalışma oranı yüzde 79'a yükselmektedir. Aynı oranlar erkekler için sırasıyla yüzde 28,6 ve yüzde 73,6'dır. Sosyal güvencesiz (kayıt dışı) çalışma oranı hem tam süreli, hem de kısmi süreli çalışan kadınlar arasında daha yüksektir (Karadeniz, 2011, s.101).

Yani kadın, genellikle işgücü piyasasına belirli bir kariyer planının parçası olarak değil ailenin hayatta kalma stratejisi doğrultusunda zorunlu olarak katılır. Dolayısıyla bu stratejinin bir parçası olarak kadın, en düşük ücretli, güvencesiz ve en zorlu çalışma koşullarına sahip işlerde çalışmak zorunda kalır. İzdeş'in (2010, s.27) vurguladığı gibi;

İş güvenliği açısından kadınlarla erkekler arasında hiyerarşik bir yapı mevcuttur. Daha niteliksiz işlerde çalışan, daha az mesleki eğitim alan, iş dönüş hızlarının yüksek olması nedeniyle kademsiz ve örgütsüz olan kadın işgücü, kolay işten çıkarılabilen, esnek bir işgücüdür.

Ayrıca, Şekil 2'de gösterildiği gibi hem kısmi süreli istihdam edilen hem de tam süreli istihdam edilen kadınların kayıtlılık oranları erkeklere göre belirgin biçimde düşüktür.

Şekil 2: Özel Sektörde Ücretli ve Maaşlı Tam ve Kısmi Süreli Çalışanların Cinsiyete Göre SGK'na Kayıtlılık Durumları (2009)

Kaynak: Karadeniz, O. (2011). Türkiye’de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik. *Çalışma ve Toplum*. 2, s.101.

2000’lerde yoğunlaşan kırdan kente göç ile 2008’e dek düzenli biçimde düşen kadınların işgücüne katılma oranı toplumun muhafazakârlaşmasına rağmen 2008 kriziyle beraber başlayan süreçte, düşük olma özelliğini korumakla birlikte, düzenli olarak artmıştır. Bunun en önemli nedeni, kriz sonucunda meydana gelen işten çıkarmalar ve erkeklerin düzensiz istihdama ya da alt sözleşmeli olarak çalışmaya zorlanması nedeniyle ailenin yeniden üretiminin sağlanması için kadının işgücü piyasasına girmek zorunda kalmasıdır. 2008 ve 2010 yılları arasında erkek işgücü yüzde 4 artarken aynı dönemde kadın işgücü yüzde 17 artmıştır. Kadın işgücündeki bu artışın büyük bölümü lise altı eğitime sahip kadınların işgücüne katılması sonucunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde 15 yaşından büyük lise altı eğitilmiş kurumsal olmayan kadın nüfus artışı yüzde 3 olurken işgücü artışı yüzde 21 olmuştur (TÜİK, 2011a, s.131). Kadınların işgücüne katılım oranları eğitimin artması ile birlikte kademeli olarak artmakta ve yüksek öğrenim diploması olanlar için doruk noktasına ulaşmaktadır

Tüm bu gelişmeler enformel işlerde çalışanların ve hayatta kalma stratejilerini enformellik gerçekliği temelinde şekillendiren toplulukların işgücü piyasası içerisindeki hareketliliğinin git-tikçe kısıtlanmasına yol açmıştır ve bu gerçeklik, bu topluluklar içerisindeki daha dezavantajlı gruplar için daha da şiddetli bir biçimde tezahür eder. 1980 yılında 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Darbesi ile başlayan tüm toplumsal ihtiyaçların ve emek gücünün metalaşması sürecinin son yıllarda hız kazanması ve kendisini daha fazla toplumsal ilişkide göstermeye başlaması işgücünün bu kesiminin yaşamlarının neredeyse mutlak bir yoksulluk ve güvencesizlikle tanımlanmasına neden olmuştur. Bu süreçle eşanlı olarak iktidar ve onun doğrudan temsil ettiği birikime geç başlayan sermaye kesimi tarafından harekete geçirilen muhafazakâr ve geleneksel kültürel pratikler iki biçimde enformelliğin yeniden üretilmesini mümkün hale getirmiştir. Öncelikle söz konusu kültürel-sembolik pratikler emek-sermaye ilişkisinin çelişkili varoluşunun işçi tarafından algılanış biçimini muhtelif modernlik öncesi değerleri bu ilişkiye uyarlayarak dönüştürmüştür. İkinci olarak bu ilişkideki konumların daha da eşitsizleşmesi nedeniyle emek gücünün daha fazla metalaşması ve bu nedenle işçi ve ailesinin yaşamlarının güvencesizleşmesi ve yeniden üretilme

koşullarının kötüleşmesini telafi edecek muhtelif mekanizmalar da aynı modernlik öncesi değer ve ilişkiler temelinde oluşturulmuştur. Bu iki dinamikle burjuvazinin işçi sınıfı üzerinde kurduğu denetim belirgin biçimde sıkılaştırmış ve işçi sınıfının kapitalist üretim biçimi karşısındaki mücadele gücü zayıflatılmıştır.

5. Sonuç

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de emek piyasaları katmanlıdır ve bu katmanlaşma kadınlar için bir dezavantaj yaratmaktadır. Örneğin, kadınlar düşük gelir getiren ve emek yoğun işlerde erkek işçilere oranla daha düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Bunun yanında Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları, AB ve OECD standartlarına göre oldukça düşüktür. 2008 yılı bakımından yüzde 24,5 olan bu oran AB-15 ülkelerindeki yüzde 72,9 ve OECD ülkelerindeki yüzde 70,8 oranına kıyasla çok düşüktür. Söz konusu oran 2012 yılında hafif bir yükseliş göstererek yüzde 30,6 olarak gerçekleşse de hala çok düşüktür. Kentsel alanlardaki işgücüne katılım oranı 2001 yılında yüzde 17,4’ten 2006 yılında yüzde 19,9’a, 2010’da yüzde 23,7’ye, 2012’de ise yüzde 25,9’a yükselmiştir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının incelenmesinden elde edilen diğer bir önemli bulgu ise, kırsal alanlardaki azalan işgücü katılım oranlarıdır. 2001 yılında kırsal alanlarda yüzde 41,7 olan kadın işgücü katılım oranı 2010 yüzde 36,3’e, 2012 yılında ise yüzde 30,1’e kadar düşmüştür. Bunun en önemli nedenlerinden birinin kırdan kente yaşanan göç olduğu söylenebilir. Beklendiği gibi, evli kadınların, hem kırsal hem de kentsel alanlarda daha düşük bir katılım oranına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum, emek piyasasındaki talep faktörlerinden, sosyal değerlere, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ideolojiden, aileye kadar çeşitli değişkenlerle açıklanabilir. Çalışmadaki diğer bir bulgu, her eğitim düzeyinde kadınların ortalama kazançlarının erkeklerin ortalama kazançlarından daha düşük olmasıdır. Bu eşitsizlik özellikle özel sektörde çalışan kadınlarda daha dikkat çekicidir. Kadının işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumunun göstergelerinden biri de kayıtdışlıktır. Türkiye’de istihdam edilen kadınların yaklaşık yarısı kayıtdışı çalışırken, bu oran erkekler için yaklaşık yüzde 30’dur.

Kaynakça

- Barut, M (2011). *Zorla Yerinden Edilenler için Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Araştırma Raporu*. Mersin.
- Buğra, A. (2012) Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı, TÜBİTAK Proje No: 108K524
- Dayıoğlu, M ve Z. Kasnakoğlu (1997), Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 24,3, 329-361. Ankara.
- Dedeoğlu, S. (2009). Ataerkillik ve Enformel Emek: Konfeksiyon Atölyelerinde Ücretsiz Aile İşçileri. *Praksis*. 20, 105-118. İstanbul.
- Dedeoğlu, S. (2004). “Sindrella’nın Pazara Yolculuğu. Neoliberalizmin Tahribatı, Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. Balkan, N., S. Savran (der.). *Sürekli Kriz Politikaları Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 254-274.
- DİSK Sosyal İş. (2010), *1 Mayıs’ın Doğuşundan Bugüne kadar Değişmeyen Talep: İnsanca Çalışma Süresi*, Disk Sosyal İş, İstanbul.
- Doğan, A. E. (2007). Mekân Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri’den Bakmak. *Praksis*. 16, 91-122. İstanbul.
- DPT ve DB (2009). *Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi*. No. 48508-TR.
- İzdeş, Ö. (2010). Krizler Karşısında Kadın İstihdamının Esnekliği. *İktisat Dergisi*. 514, 27-34.
- Kapar, R. (2004). *Gelir Güvencesizliği Karşısında Koruma ve İşgücü Piyasasında Bölünme*. Sosyal Araştırmalar Vakfı İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar, Deneyimler Sempozyumu (16-17 Ekim 2004 İstanbul).

Kaygalak, S. (2001). Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği. *Praksis*. 2, 124-172. İstanbul.

Koç, H. (2010). Milletin Adamları, Kadınlar ve Muhafazakârlık. *İktisat Dergisi*. 514, 11-20.

Lordoğlu, K. (2011). *İşgücü piyasalarında Etnik Ayrımcılığa Dair Görüşme Notları ve Yorumlar*. kuvvetlordoglu.com/yazilar/bildiriler/icopec_sunum.pdf. [14 Ocak 2012].

Marx, K. (2004). *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt*. Yedinci Baskı. A. Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları (orijinal baskı tarihi 1867).

Tan, M., Y. Ecevit, S. Sancar ve S. Acuner (2008); *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*. TÜSİAD- KAGİDER, İstanbul.

TÜİK (2011b). Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2010.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=135. [12 Ocak 2012].

TÜİK (2011a). İstatistik Göstergeler 1923-2010.

TÜİK (2011c). Haber Bülteni Sayı: 10718.

TÜİK (2009). Kazanç Yapısı Araştırması 2006.

www.zanran.com/q/Labor_Force_Participation_Rates_by_Country. [3 Eylül 2011].

TÜİK (2012). Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2011.

TÜİK (2013). Haber Bülteni Sayı 13455.

Yılmaz, B. (2007). Hayatta Kalmak Yaşamak Değildir. *Mülkiye Dergisi*. 31.255, 203-225.

